



KESZEI ANDRÁS

Az arisztokrácia mint társadalmi csoport meghatározásának lehetőségei

Az arisztokrácia mint a nemesség legfelső rétege többféle szempont alapján határozható meg. Egyfelől beszélhetünk az arisztokráciáról mint bizonyos címek, méltóságok viselőiről, akik a történelem folyamán valamikor kiváltságot nyertek. Bárók, grófok, hercegek: Magyarországon elsősorban őket tekintjük arisztokratáknak. Ha ezt a megközelítést követjük, akkor a meghatározás a csoportot a létszám alapján körvonaloznánk. Ebben az esetben az említett címek birtokosainak összességét, illetve létszámuk változását tartjuk szem előtt. Ha azonban nem csupán az aktuális létszámból indulunk ki, amely ugyan fontos szempont, de korántsem az egyetlen, akkor arra is lehetőség nyílik, hogy az arisztokrácia történelmileg változó jellegét is nyomon követhessük. A tanulmány a történeti-jogi rendiség csoportképző tényezőiből kiindulva a „viselkedésszociológiai értelemben vett rend” működésén keresztül próbál eljutni a mindenkori környezet kihívásaihoz alkalmazkodó dinamikus csoportmeghatározásig.¹

Mérhetőség és kulturális gyakorlat

Ahhoz, hogy egy társadalmi csoport ne csupán „papíron” alkosson egységet, ne csak főbb statisztikai jellemzői alapján jelenjen meg, arra van szükség, hogy azt valamiképpen vizsgálhassuk az egykori hétköznapok valóságába. Ez az angol E. P. Thompson által alkalmazott szempontok átvételével jelentheti annak tanulmányozását, ahogy a társadalmi csoport „megtörténik”.² Ekkor a csoport antropológiai valósága kerül előtérbe a vizsgálat során, amelyet a hétköznapok gyakorlatából igyekszik rekonstruálni a történész. Mit és hogyan csinálnak az emberek, ami gyakorlattá válva végül oda vezet, hogy közös csoportként jelenítsük meg tagjaikat? Ha a kulturális gyakorlat, az öltözködés, viselkedés, gondolkodás szintjén megjelenő egységet mutat, akkor joggal feltételezhetünk egységet, illetve ennek eredményeképp valódi, létező csoportot. A csoport létét ilyenkor tulajdonképpen maga a gyakorlat, a tevékenységek összessége biztosítja, enélkül csak elvont kategóriáról beszélhetünk. Az antropológiai megközelítés

alapján az a régi kérdés vethető fel újra, hogy vajon a társadalmi csoport léte mit tükröz inkább, az egykori társadalmi valóságot, ahogy az emberek mindennapjaikat élték, vagy a kutató tudományos preferenciáit. Az, hogy a múlt, és általában a társadalom mindenféle vonatkozásában a tudomány közvetítésével kerül az olvasóhoz, eleve feltételezi annak hatását a valóság meg-, vagy újrateremtésében. Az elméletek, módszerek, fogalmak olyan kereteket jelentenek a gondolkodás és a feldolgozás számára, amelyek egyfajta szűrőként engednek felénk az egykori valóságot. A múlt egy csoportja ennél fogva jelenthet inkább statisztikai szempontok alapján meghatározott valóságot vagy, ha ez a kutató választása, tükrözheti inkább a hétköznapok gyakorlatát. A kvantifikáló struktúratörténeti megközelítés abból indul ki, hogy a megragadhatóság egy társadalmi csoport, jelenség esetében mérhetőséget jelent.³ A mérés a leggyakrabban számszerűsítés, ami egyben azt is meghatározza, hogy a megközelítés milyen szempontokat vehet inkább figyelembe, amikor egy csoport megragadására törekszik. A mérhetőség a természettudományi kategóriák egzaktságát ígéri: ha képesek vagyunk megadni a legfontosabb értékeket, akkor a valóság világosan körvonalazható darabját kapjuk. Mivel azonban a mérni kívánt valóság társadalmi természetű, ezért érdemes néhány további szempontot is figyelembe venni. A társadalmi csoport mérhetősége, illetve a mérhetőség határai jelentik a legfontosabb kérdést: mit tehetünk számszerűvé és milyen eredménnyel? A társadalmi csoport, esetünkben az arisztokrácia ezek szerint a főnemesség összlétszáma alapján volna meghatározható. A csoportról azonban így csak annak statikus voltában számolhatunk be, még akkor is, ha a létszám változását is nyomon követjük. A főnemesség különböző címek alapján besorolható tagjainak vizsgálatával az összetételről is többet tudhatunk meg. A különböző szempontok alapján (lakhely, vagyon, végzettség) árnyalt összkép már kevésbé statikusnak tűnhet, de a valódi dinamizmust továbbra is nélkülözi: nem

¹ Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2006. 92–93.

² Edward Palmer Thompson: Az angol munkásosztály születése. Bp., 2007. 7.

³ Conrad áttekintésében a társadalomtörténet a II. világháború után többek között a struktúrák és a változás fogalmainak középpontba állításával, valamint az újabb, kvantitatív módszerek alkalmazásának köszönhetően jelent egyre határozottabb alternatívát a hagyományos történetírással szemben. Christoph Conrad: Social History. In: International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. Vol. 21. Elsevier. (Ed. Neil J. Smelser–Paul B. Baltes.) 2001. 14299–14306.

sokat árul el a korábban említett kulturális gyakorlatról, amit a statisztikai alapokon nyugvó csoport meghatározás mellett ugyancsak fontosnak tartunk.

Történeti-jogi rendek – viselkedésszociológiai értelemben vett rendek

A történeti-jogi rendiség alapján, ami az azonos jogállású, örökletesen kiváltságolt, érdekeiket politikai téren is képviselő csoportjait jelöli ki, az 1848 előtti időszak jelentőségének kiemelésével határozhatjuk meg a magyarországi nemességet és benne az arisztokráciát.⁴ A jogállás és a társadalmi helyzet kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy már Werbőczy Hármaskönyvének „egy és ugyanazon nemesség” elve sem érvényesült tökéletesen, hiszen a főrendekre és a köznemessékre vonatkozó büntetési tételek különböztek, továbbá a zászlós-urak uralkodóhoz közeli helyzetéből fakadó előjogai is megjelennek („a tanácskozásban először emelnek szót”).⁵ A főnemesség elkülönülését politikai téren 1608-tól az addig jogilag egységes országgyűlés felső- és alsótáblára bontása még inkább hangsúlyossá tette. Ettől kezdve az országgyűlésen közvetlen, személyes képviselet csak a főrendeknek járt, egészen 1885-ig, a főrendiház átalakításáig, amelynek következtében az új szabály szerint csak a 3000 forint évi egyenes adóval rendelkezők maradhattak tagok. Ennek a feltételnek 1885-ben a 699 teljes jogú férfi tagból 205-en feleltek meg. A nemesség és ennek részeként az arisztokrácia a jogi ismérvek alapján a „papíron” meghatározott társadalmi csoport kategóriáját jelenti, ami kiindulópontként természetesen fontos, hiszen enélkül nehéz lenne konkrétumokat megfogalmazni, az „arisztokratának lenni” valóságát azonban nem képes visszaadni, mert ez a korábban említett kulturális gyakorlat figyelembe vétele nélkül nem lehetséges. A hétköznapi valóságának megragadását mint a társadalmi kategóriát is megalapozó csoportképző erőt az antropológiai szempontok segítségével a megértő szociológia mestere, Max Weber elképzelései alapján kísérhetjük meg. A 19. századi magyar társadalomtörténetet átfogóan elemző kiváló munkájában (a Gyáni–Kövért szerzőpáros könyvének első részéről van szó) Kövér György a jogi meghatározás egyoldalú eredménye miatt a weberi alapon meghatározható viselkedésszociológiai értelemben vett rend koncepciójának alkalmazását javasolja.⁶ Mivel a történeti-jogi rendi kategóriák csak részben tükrözik a társadalmi csoport valós helyzetét, ezért azok jogi fikciót közvetítő tartalmát vizsgálva a jogi háttér mellett más tényezők bevonására is szükség van. Az arisztokrácia, hogy a nemességen, illetve a társadalom egészén belül ne pusztán címei és előjogai alapján különüljön el, társadalmi „működését” tekintve is vizsgálандó csoport, a házasságkötéstől az öltözködésen keresztül a tipikusnak mondható műveltségig és viselkedésig, valamint az ezek háttérében meghúzódó mentalitásig. A viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség alapján az egyén,

illetve a hasonló sajátosságokat mutató egyénekből képzett csoportok társadalmi helyzetét elsősorban három tényező határozza meg.⁷ Az életvitel-életmód, a formális nevelés valamint a származás és a foglalkozáshoz kapcsolódó társadalmi megbecsültség. A gyakorlatban, aminek vizsgálatát a jogi kategóriák kiindulópontja után célként tűztük ki, ezek a tényezők mindenekelőtt a *kommenzalitás*ban (közös asztalnál étkezés) és a *connubiumban* (egymás közti házasodás), „bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában”, továbbá egyéb rendi hagyományokban fejeződnek ki.⁸ A vagyontól függő osztályhelyzethez képest a rendi szerveződés, ami előzményeit tekintve nagy valószínűséggel visszavezethető a történeti-jogi rendi szervezetre, a hagyományok és a neveltetés révén alkot csoportokat. Ahogy Weber fogalmaz: „Egy katonatisztnak, hivatalnoknak vagy diáknak a vagyonától függő osztályhelyzete rendkívül eltérő lehet, rendi helyzetük mégsem fog különbözni, hiszen neveltetésük folytán – mindenben, ami rendi szempontból döntő – egyforma az életvitelük.”⁹ A rendhez egyfajta megbecsülés, presztízs is tartozik, valamint külön rendi jellegű monopóliumok megszerzése. A rendek kialakulása tehát az életvitelre, ezen belül főként a hivatásra, a származásra, születés alapján örökölt, birtokolt presztízsrre és a politikai hatalmi jogok monopoljellegű elsajátítására vezethető vissza.¹⁰ A vagyoni különbségek ellenére a származás, a neveltetés és a hagyományok, valamint az ezekre alapozódó életvitel alátámasztja az egy rendhez tartozás tényét. A címek alapján meghatározható mindenkor arisztokrácia ezen tényezők tükrében már egy dinamikusabb, a történelem változásait is követni képes képződményként határozható meg. A formális nevelés, ami Webernél az iskola mellett a megfogalmazott elvek alapján történő otthoni nevelést is jelenti, tartalmát és célkitűzéseit tekintve sokat változott az évszázadok során. A középkor és a kora újkor első felének harcban edződött főnemességét idővel (természetesen köztük is akadtak műveltebb emberek) felváltotta a képzettebb, nyelveket beszélő, európai látókörű arisztokrácia.¹¹

A hagyományos, történeti és néprajzi felosztás alapján használt arisztokrata-középnemes-kisnemes hármaskör alkalmazhatóságának korlátaira már régebben felhívta a figyelmet a szakirodalom.¹² Eszerint az *aristocratia* kifejezés első magyarországi nyomtatott megjelenése (1790) idején általában véve a kiváltságosokra vonatkozott. A korabeli források

⁴ Gyáni G.–Kövért Gy.: i. m. 92.

⁵ Gyáni G.–Kövért Gy.: i. m. 93.

⁶ Gyáni G.–Kövért Gy.: i. m. 92–93.

⁷ Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Bp., 1987. 307.

⁸ M. Weber: i. m. 307.

⁹ Uo.

¹⁰ M. Weber: i. m. 308.

¹¹ Ódor Imre: A nemesség a XVIII. századi Európában. In: Mágánok, birtokosok, címerlevelek. (Szerk. Ódor Imre–Pálmány Béla–Takács Péter.) A Hajnal István Kör és a KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanácsának kiadványa. Debrecen, 1997. 24–27. A katonatiszti pálya továbbra is vonzó lehetőség, de a képzettség itt is egyre fontosabb lesz, emellett a diplomáciai küldetések teljesítése kapcsolódott jelentős mértékben az arisztokráciához a 18. századtól Európa-szerte.

¹² Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Rendi társadalom-polgári társadalom 9. Debrecen. 1997. 46.

a főnemességet főrendekként, mágnásokként említik, a származás és a hivatal előkelősége alapján. A 19. század második felében tapasztalható nemesítési gyakorlat során, a gazdasági, tudományos és katonai érdemekre való tekintettel adományozott bárói címek elterjedésével Pálmány Béla már indokoltabbnak tartja az arisztokrácia kifejezés használatát a főnemesség esetében, mivel így annak összetétele megváltozott, és a hagyományos mágnásokhoz képest inkább tükrözi az általánosabb érvényű kiváltságolt jelentést.¹³ Ha ezek után a főnemesség létszámának változását, összetételének alakulását követjük nyomon, láthatjuk, hogy származását, felekezését, hivatását és anyagi helyzetét tekintve is változatos csoportot vizsgálunk. A változatosság ellenére, a weberi értelemben vett rendiség jegyei alapján egységességet is feltételezhetünk, amely majdnem olyan zártként jeleníti meg az arisztokráciát, mint maguk a megnevezésre használt (báró, gróf, herceg) kategóriák. Vajon milyen módon érhető el ez az egységesség? Valóban létezik, vagy a történeti-jogi rendiség példája alapján társadalmi csoportként inkább csak fikció (ahogy az egységes nemesség példáján keresztül láthattuk)? Talán a nyelv, a megnevezés bír valamiféle egységesítő erővel, a kimondás, leírás egyben meg is teremthet bizonyos társadalmi csoportokat? Bizonyos értelemben igen, hiszen a megnevezésnek köszönhetően az emberek fejében a kategóriákhoz kapcsolódó sajátos tartalmak jelennek meg, amelyek ráadásul csoportjelleggel ruházzák fel az odatartozókat. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ez nem valósulhat meg pusztán a szavak erejénél fogva, ezek önmagukban erre képtelenek volnának. Ha azonban egy közismert, jelentős vagyonnal, befolyással és presztízzsel bíró, sajátos, megkülönböztethető megjelenéssel, viselkedéssel jellemezhető csoportként jelenik meg a kifejezések tartalmának társadalmi háttere, akkor könnyebben érthetővé válnak az automatikus képzettársítások. Ezek idővel, ha tartós a mögöttük álló tapasztalat, képesek elszakadni a közvetlen társadalmi valóságtól, és az arisztokrata kifejezés pusztá említésére tipikus vonások felidézésével teremtik meg a társadalmi csoport képzetét a tudatokban.

A dinamikus nominalizmus

Az arisztokrácia meghatározásának lehetőségei között, a jogi helyzet, a címek birtoklása és öröklése, majd a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiség kategóriája mellett továbbiakat is érdemes figyelembe venni, ha a csoport megragadásának alapjaként valóban egy élő és koronként változó gyakorlatot jelölünk meg. E gyakorlat a „Mit jelent arisztokratának lenni?” kérdésre adott válaszként fogalmazható meg az egykori valóság dinamikus jellegének megőrzésével, azaz a politikai, társadalmi és kulturális erőviszonyok tükrében. A besorolás és a hozzá való alkalmazkodás során különböző súlyú tényezők szerepével számolhatunk a társadalmi csoportok létének meghatározása során. A kortárs filozófus Ian Hacking munkái nyomán a dinamikus nominalizmus rendszere lehetőséget nyújt a megnevezés által tükrözött valóságot

formáló hatások elemzésére.¹⁴ A szerző öt tényezőt sorol fel, amelyek együttes hatása idővel változó külső és önértelmezéseket szül. Az első maga a *besorolás/osztályozás*, amelynek révén valamilyen hatóság, felsőbbtség kijelöli annak feltételeit, például birtokadományozás, előjogok adományozása formájában. A második az ennek köszönhetően kialakuló csoport és a hozzá tartozó egyének besorolásnak köszönhető önmeghatározás, amely ebben az esetben a besorolást követő önmeghatározásként írható le. A társadalom *intézményi környezete* a harmadik tényező, amely működésével elismeri, megerősíti az osztályozás tényét. A következő szempont a társadalom tagjai között széles körben elterjedt *tudás*, ami állandósuló vélemények formájában viszonyul a csoporthoz (pl. az előkelőség, vagy más esetben az önfejlés, közvetlenség mint jellemző vonás kiemelése egy-egy csoport esetében). Ötödikként pedig a *szakértőket* kell megemlítenünk, akik folyamatosan „gyártják”, árnyalják, alakítják a fenti tudást, illetve maguk is besorolnak, osztályoznak, gyakran előítéletek, mítoszok alapján is. E tényezők működése láthatóan kölcsönhatásokon keresztül alakítja ki az aktuális meghatározást. A felső szint, azon személyek és intézmények köre, amelyek hatalmuknál fogva hatékony osztályozók lehetnek, működésüket például nyilvánvalóan befolyásolja a szakértők (tanácsadók, jogtudósok) véleménye, ami kapcsolatban áll az általánosabb véleményekkel, tudással, és sokszor ezekhez képest fogalmazódik meg, mindezek pedig a csoporttagként érintettek önmeghatározására, és az intézmények működésére is folyamatosan hatást gyakorolnak. A dinamikus nominalizmus rendszerében az utolsó mozzanatot, bár alapvetően állandó körforgás jellemzi működését, a meghatározott csoport tagjainak válaszi jelentik. Valamiképpen reagálnak a besorolásra, az intézmények működésére és a szakértői véleményekre. Ha kedvezőnek ítélik helyzetüket, akkor a megerősítés, ha kevésbé, akkor a változtatás szándékával. Ennek alapján az önmeghatározás fontos mozzanata újabb és újabb csoportidentitásokat alakíthat ki. Az udvari ember típusának kialakulása, a főurak függetlenségének, a főnemesség mint hatalmi tényező átalakulásával egy hasonló folyamat eredményeképp is magyarázható. A 18. század elejétől a felszabadító háborúk és a Rákóczi-féle szabadságharc után a hazai főrendek új helyzetben találják magukat, amelyben a felülről érkező elvárásoknak megfelelően sorsuk és céljaik egyre inkább Bécs felé gravitálnak. Az új önmeghatározás eredményeképpen a főurak eltávolodnak a köznemességtől és a parasztságtól, tulajdonképpen a magyar társadalomtól.¹⁵ A 19. századi nemzeti ébredés, a reformkor és Széchenyi hatására sokan visszatálnak a társadalomhoz és a változó önmeghatározás nyomán, új, reformpárti szakértői vélemények segítségével, amelyek külföldről és itthonról egyaránt hatnak, az ország átalakításának programjában találnak új hivatást. Az önmeghatározás ebben az időszakban egy másik utat is kijelölt, ami a reformtörekvésekkel

¹³ Uo.

¹⁴ Ian Hacking: The Looping Effects of Human Kinds. In: Dan Sperber–David Premack–Ann James Premack: Causal Cognition. An Interdisciplinary Debate. Oxford, 1995.; Ian Hacking: Kinds of People: Moving Targets. Proceedings of the British Academy 151. 2007. 285–318.

¹⁵ Wellmann Imre: Az udvari ember. In: Barokk és felvilágosodás. (Szerk. Domanovszky Sándor.) Magyar Művelődéstörténet IV. Bp., 1942. 279–306.

szemben a konzerválás igényét követte. A 19. század második felében a társadalmi és a gazdasági környezet megváltozásának hatására azt látjuk, hogy a polgári korszakban sokan sikeresen alkalmazkodtak a kihívásokhoz, használták az új lehetőségeket.¹⁶ Igazgatótanácsok, felügyelőbizottságok tagjaiként a modern gazdasági életben is megtalálták a helyüket. Természetesen eközben az új címek adományozása és a természetes szaporodás folytán is bekövetkezett anyagi hanyatlás nyomán ebben az időszakban is átalakuláson ment keresztül az arisztokrácia, összetétele megváltozott.¹⁷ A 20. század első felében történírók, írók, politikusok „szakértői” véleményei nyomán az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a főnemesség egyre inkább önmagába zárkózó, megújulni képtelen idejét múlt réteg, amely tulajdonképpen elszakadt a társadalomtól, és hátráltatja annak fejlődését. Erre is érkeztek válaszok, mutatván a hatékonyan képviselt szakértői vélemények erejét. A Horthy-korban a mozgástér beszűkülése, az anyagi háttér elbizonytalanodása az arisztokráciát is érzékenyen érintette, politikai befolyása azonban nem szűnt meg, jelentőségének általában megfogalmazható csökkenése ellenére sem a 19. század óta.¹⁸ Az arisztokrata címek 1947-es eltörlése az új korszakban egyre inkább ideológiai alapon megfogalmazódó vélemények nyomán új helyzetet teremtett, ha megszüntetni nem is tudta a születéssel örökölt rangot, társadalmi megjelenítését megtiltani igyekezett.¹⁹ A Rákosi, majd a Kádár rendszerben a Magyarországon maradt arisztokraták inkább hallgattak származásukról, osztályidegenként a túlélés érdekében nem is nagyon tehettek mást.²⁰ A rendszerváltozás után újrafogalmazható lett az arisztokrata lét, amit a közelmúltban végzett identitásvizsgálat a múlt, a hagyományokhoz való ragaszkodással, határozott értékrendet közvetítő neveléssel jellemezte. „...Kereszténység, a családi múlt, a konzervatív gondolkodás, a hazaszeretet és az ezekből fakadó kötelezettségek...” – ezek a csoportszintű meghatározó elemek az értékrendben, mentalitásban.²¹

A különböző politikai, hatalmi tényezők besorolási törekvései jól láthatóan hatottak az önmeghatározásra, az egyéni szinten túl a csoport esetében is. A társadalomban formálódó vélemények szintén hatással voltak e rétegre, amikor a 20. században először jelentőségét, majd később egyenesen létjogosultságát kérdőjelezték meg, igyekezett a múltból származó kötelezettségek folyamatosságát hangsúlyozva válaszolni.²²

¹⁶ Csorba László: Az önkényuralom kora. 279–326. In: Magyarország története a 19. században. (Szerk. Gergely András.) Bp., 2003. 302.

¹⁷ Dobszay Tamás–Fónagy Zoltán: Magyarország társadalmi és gazdasági története a 19. század második felében. In: Magyarország története a 19. században. (Szerk. Gergely András.) Bp., 2003. 436.

¹⁸ Péter László: Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: Túlélők. Elitek és társadalmi változások az újkori Európában. Bp., 1993. 191–241.

¹⁹ Sztárayné Kézdy Éva: Egy eltűnt réteg nyomában. Egykori arisztokrata családok leszármazottai a mai Magyarországon. Bp., 2009. 26.

²⁰ Ispán Ágota Lídia: Megbélyegzés és érvényesülés: főnemesi életutak a második világháború után. In: A politikai diktatúra társadalmisítása: nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás. (Szerk. Ö. Kovács József–Kunt Gergely.) Miskolc, 2009. 103–104.

²¹ Sztárayné K. É.: i. m. 139.

²² Ld. Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 1989. 310–311., illetve Illyés Gyula és Károlyi Mihály véleményét. Szekfű szerint:

A haza és a nemzet iránti hűség, elkötelezettség az arisztokrácia társadalmon kívülségét hangoztató vélemények következményeként is értelmezhető.²³

A kívülről érkező besorolási, osztályozási szempontoktól az intézmények és a társadalomban megfogalmazódott vélemények hatásán keresztül az önmeghatározás változó mintázatait eredményező válaszokig, a csoport formálódása különböző erők kölcsönhatásának köszönhető. A fentiek alapján a létszám és az összetétel ismert alakulása mellett a viselkedésszociológiai rendiség hátere előtt kibontakozó kulturális gyakorlat és az elnevezés/besorolás/osztályozás aktusából kiinduló hatások segítségével próbáltunk dinamikát csempészni a csoport meghatározásba. A társadalmi csoport, esetünkben az arisztokrácia, változó történelmi valóságot jelent. A múltból örökölt nagyság, presztízs, a családi kapcsolatok zárt rendszere exkluzív, a társadalom számára életmódja és külsőségei alapján látványos, tőle elhatárolódó csoporttá tette. Az önmeghatározás alapját képező társadalmi helyzet változása miatt a változó környezetben e zártság, a társadalomtól való távolság idővel problematikusá vált, ami a csoport létét biztosító különállás és hagyományok megtartásával párhuzamosan a nagyobb társadalmi egységekhez (társadalom, nemzet) fűződő viszony újraértelmezésének jelentőségét emeli ki.

„Most, a harmadik korszakban, hasonló a helyzet. Főuraink nem vezetői vagy szerzői a nemzeti illúzióknak, csupán akarattalan szolgálói...” „Új politikai alakulat nélkülök nem jöhet létre: a nemzetnek jól esik az ősi nevek ragyogása, ők pedig szívesen ragyognak akár a legszélsőbb radikális irányzatok élén is, tanúságot tévén ezzel egyrészt osztályöntudatuk hiányáról, másrészt politikai ítélőképességüknek az előző korszakhoz képest csökkent voltáról. Sem Széchenyi, sem Desseffy Aurél nem akad közöttük. Nagy többségükben a közjogi viszály taposó- malmát járják lelki rabszolgaságban; némelyek azonban közhasznú munkát végeznek az agrártársadalom és termelés szervezésében, de mélyebb koncepció híján ők is a felszínen maradnak, a kilenc millió jó és hű magyar paraszt lelkéhez nem tudnak hozzáférközni...” „Az elődökkel összehasonlítva egyáltalán nem jár előnnyel számukra. Szűk egyéni életet éltek, ellentétben akár egy Széchenyi Ferenc, egy Festetics György meleg és tetterős, minden magyart átfogó nemzetiségével. Legsúlyosabb következménnyel járt az egész nemzetre, hogy a földtelen zsellérek, az alatt nyüzsgő kisgazdák százazeirevel nem gondoltak és kiskirályságaik birtokában hagyták és túrték, hogy a magyarság ereje, a föld és munkaéhes parasztság ipari telepekre vagy Amerikába zülljék szét.” Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* (1974) című művében ír a gróffal folytatott vitáról az arisztokrácia szerepével kapcsolatban, amelynek szerinte történelmi mulasztásai voltak, mert elszakadt a társadalmi valóságtól. Károlyi 1946-os cikkében (idézi: *Adonyi Sztancs János*: Elprédált elit. Arisztokratáknak nem jár bocsánat? Bp., 2011. 45–46.) bélyegzi meg saját osztályát: „Mi maradt meg az arisztokrácia értékeiből? Semmi. Ők, akiknek a polgár is ötödrangú lény volt, a végén csak a kispolgári és alvilági SS és hasonló bandák kegyéből éltek. ...Annak az osztálynak, amely önmagát is elárulta, nincs többé létjogosultsága.”

²³ A nemzeti tudat növekvő jelentősége, a helytállás, hazaszeretet az 1945 utáni időszakban a rendszerváltásig az elvesztett társadalmi helyzet és presztízs után új forrásokat jelentenek az identitás megerősítésére. *Fiáth Titanilla*: Főnemesi származásúak nemzetképe: „Aki úr volt a régi világban, a bajban se hagyja magára az országot!” http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=267:fmenesi-szarmazasuak-nemzetkepe-aki-ur-volt-a-regi-vilagban-a-bajban-se-hagyja-magara-az-orszagot&catid=30:nemzetek-europaja (A letöltés dátuma: 2016. október 20.)